

A la tschertga da las «vairas» strias

La persecuziun da strias en il Grischun è perscrutada insufficientamain. Quai vul Antonia Bertschinger midar cun in project da perscrutaziun. La finamira saja da cumpletter la savida manglusa, ma era da prender sut la marella pli en detagl il temp suenter 1650 sco era las victimas da las persecuziuns. Emprims resultats preschenta l'istoricra domiciliada a Bravuogn ils 28 da schaner 2026 a Beiva.

TONI VINZENS/FMR

Igl è temp da tschaiver. Dunnas cun scuas sut il tgil, chapels a piz sin il chau e variclas en fatscha vesan ins perquai puspè en giassas e streglias grischunas. Gea, il costum da la stria è in dals populars. Mintgin e mintgina ha numnadamain in'idea, co ch'ina stria sto vesair or ed era co che ses rir sto tunar.

Cura ch'i na va betg per il maletg popular da strias, mabain per fatgs istorics, è quai dentant in pau auter. «En il Grischun è la persecuziun da strias perscrutada en moda insufficienta», ha Antonia Bertschinger explitgà envers la FMR. L'istoricra ed autura domiciliada a Bravuogn è sa messa a la tschertga da las «vairas» strias en il rom d'in project da perscrutaziun. Ils resultats finals da quella lavur a l'Institut per la perscrutaziun da la cultura grischuna (ICG) èn da spetgar pir ils proxims onns. In'invista en sias retschertgas dat Antonia Bertschinger dentant gia ils 28 da schaner 2026 a Beiva.

Ma a las strias da tschaiver vegn ses referat a dar pauc spazi. Ella veglia tranter auter far ina fin ad ideas faussas da strias.

Passa 1000 process

Ina da las finamiras principalas dad Antonia Bertschinger è da far urden e da cumpletter la savida manglusa davart strias. Schegea ch'igl èn attestads en il Grischun passa 1000 process cunter strias tranter ils onns 1434 e 1779, è la situaziun da las funtaunas numnadamain per part incumpletta. Entant che la Surselva ed er il Grischun talian disponan da relativamain bleras funtaunas, èn talas stgarsas per l'Engiadina e parts dal Grischun Central (guarda charta). E quai vul Antonia Bertschinger midar uschè lunsch sco pussibel: «Jau evaluesch era novas funtaunas ed emprov da dar ina survista actualisada. En quest connex avain nus era supplitgà la populaziun d'ans trametter funtaunas.»

Sco che l'istoricra oriunda da Turitg ha ditg, na saja la mancanza da funtaunas

«La persecuziun da strias tras las dretgiras para dad esser stada in pau sco in fenomen da moda.»

Antonia Bertschinger, istoricra ed autura

dentant betg la suletta sfida: «I mancan en pli era las lavurs scientificas. Danor quellas da l'istoricher sursilvan *Hubert Giger* per la Surselva e singulas autras publicaziuns datti pauc. E gist quellas pli veglias èn savens strusch scientificas.» Da quellas derivian la finala era teorias betg fundadas davart strias.

Il mitus da las spenderas

In exempel per ina teoria faussa saja il cas da las spenderas, sco che Antonia Bertschinger ha punctuà: «L'idea che cunzunt spenderas sajan vegnidas persequitadas sco strias è in mitus. Tenor las fun-

taunas na constat quai betg.» Anzi, tenor ella sajan plitost ustieras stadas victimas. Probablmain perquai ch'ellas eran pli preschentas en il public.

Ma era quai saja per il mument be ina teoria, conceda Antonia Bertschinger ch'emprova da chattar musters tar la tscherna da las victimas: «Igl è però savens difficil d'insumma identifitgar las persunas. Jau hai dentant constatà ch'i tutga bleras giadas entiras famiglias.»

Da far supposiziuns betg fundadas eviteschia ella dentant, ha Antonia Bertschinger agiuntà: «Jau sun sceptica envers bleras teorias en connex cun la persecuziun da strias, cunquai ch'igl è simpelmain difficil da documentar quellas.» Cler saja dentant che la maioritad da las persunas persequitadas en il Grischun sajan stadas dunnas, numnadamain radund 80 %.

Funtaunas «caoticas» a Beiva

Sper la mancanza da funtaunas e lavurs scientificas menziuna Antonia Bertschinger era la lectura ed analisa da las funtaunas sezzas sco sfida. «En tscherts lieus sco la Bregaglia han ins documentà relativamain precis ils process cunter strias. Ma per exempel a Beiva èn las actas plitost caoticas.» E quai muntia blera lavur da lectura minuiziua e per part stentusa: «Las infurmaziuns relevantas chattan ins mintgatant be en frusas subordinadas tranter faussas accusaziuns da striegn. Ed ils manuscrits n'èn sa chapescha betg adina ils pli legibels.»

Da sia perscrutaziun di Antonia Bertschinger damai: «Igl è in sforz enorm.» Ch'ella survegn en il rom dal project sustegn d'alters perscrutaders, saja damai in grond sustegn ed avantatg da l'ICG. Uschia ha ina genealoga gidà d'evaluar ils documents da la Bregaglia e l'anterior professor da rumantsch *Georges Darms* ha transcrit e translata intgins documents rumantschs (guarda box).

Ils onns suenter 1650

Sper las victimas èn en il focus dad Antonia Bertschinger en pli ils onns tranter 1650 e 1700. Durant questa perioda ha numnadamain gi lieu la maioritad dals process cunter strias en il Grischun. «La persecuziun da strias tras las dretgiras para dad esser stada in pau sco in fenomen da moda. In effect da lavina ha en pli gi ch'ins ha sfurzà sut tortura las victimas d'inditgar autras persunas», constatescha Antonia Bertschinger en quest connex.

Sco ch'ins po leger en la descripziun dal project sin la pagina d'internet da l'ICG, datti dentant er in'ultiura finamira, numnadamain d'intermediar ils resultats. E quai vegn Antonia Bertschinger pia gia a far proxima mesemna saira cun ses referat. Sco ch'ella ha gia ditg envers la FMR, mettia ella alura tranter auter il focus sin las funtaunas caoticas da Beiva.

Il referat dad Antonia Bertschinger è mesemna, ils 28 da schaner 2026, a las 17.30 en il Hotel Solaria a Beiva. L'occurrenza vegn organisada dal Parc Ela.

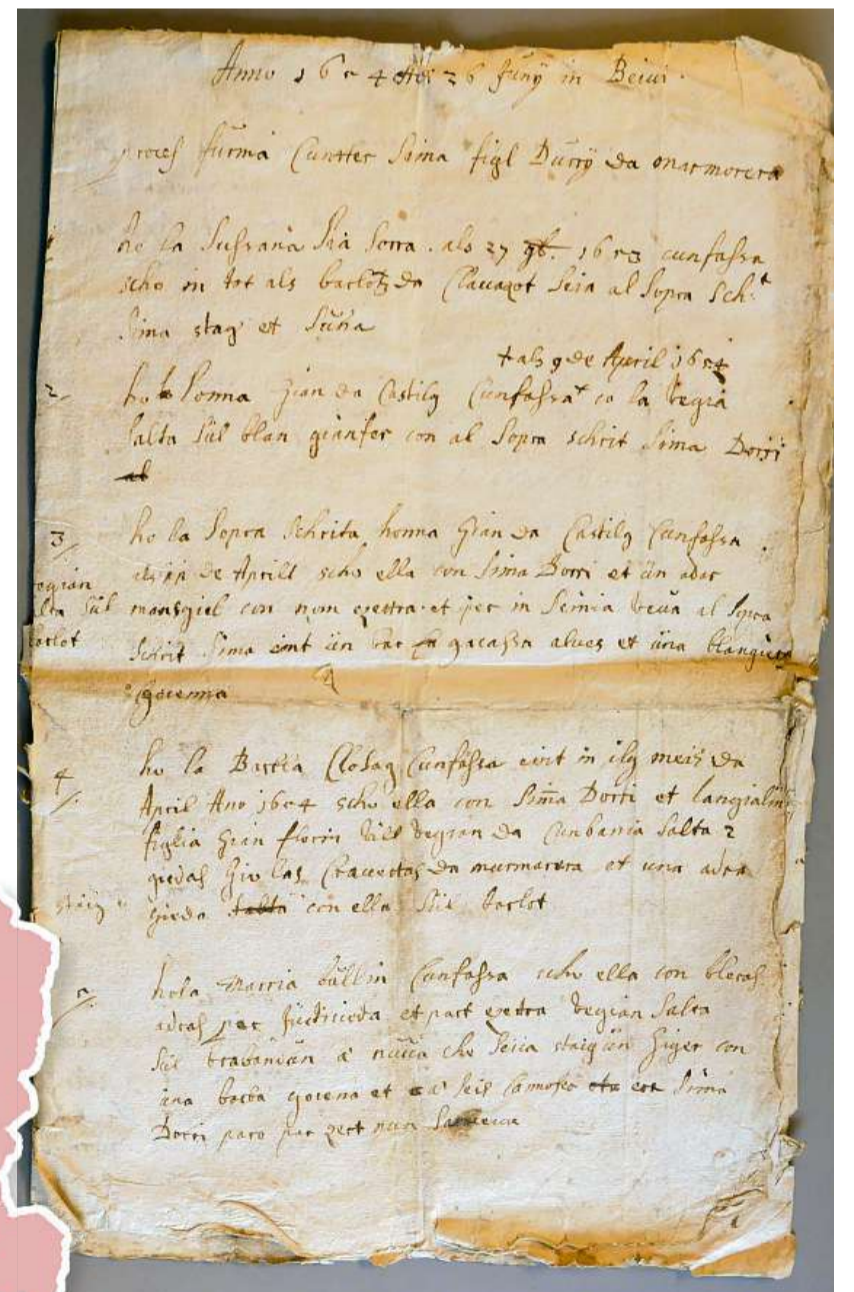
^ L'istoricra ed autura Antonia Bertschinger vul far ina fin cun las faussas ideas davart strias.

FOTO TONI VINZENS

Linguisticamain interessants

«I valess la paina da publitgar quels texts», ha l'anterior professor e romanist da l'Universitad da Friburg *Georges Darms* ditg davart ils documents rumantschs da la Tumleatga ch'el ha translata per Antonia Bertschinger. Quels sajan ord vista linguistica interessants cun esser relativamain vegls, vul dir dals onns enturn 1650. Suenter dettia plitost paucs texts sutsilvans.

Ina spezialitad dals documents da la Tumleatga saja per exempel l'ortografia, sco che *Georges Darms* ha explitgà envers la FMR: «Quella è influenzada da l'ortografia engiadinaisa. Il «tg» sutsilvan è scrit cun «ch». Ed il «gl» modern è scrit tenor la furma reformada cun «lg.» L'intenziun da sez publitgar quels texts n'haja el dentant betg per il mument, uschia il professor emerit. I manchia il temp. Ma forse ch'insatgi auter siglia en ils fiars. (vit/fmr)

^ Adina n'èn ils protocols dals process cunter strias betg uschè legibels sco quel qua: Sima figl Durry da Marmorera duai avair participà ad in bal da strias, sco che autras strias hajan attestà. DOCUMENT DA L'ARCHIV DAL STADI DAL GRISCHUN, D V/5/46, HEXENPROZESSAKTEN BIVIO, CARNET IV, P. 2

> Il dumber da process cunter strias en il Grischun tenor las datas da l'onn 2021: cotschen stgir – bleras funtaunas èn conservadas; cotschen cler – be singuls cas; mellen cun stritgins – actas èn anc betg evaluadas; grisch – naginas actas conservadas.

CHARTA NR. 31.04 DAL «ATLAS DA

L'ISTORGIA DAL GRISCHUN 1524–2024»

